

Зејди Смит

ТУ ИПАК ИМА НЕКОГА

Своју прву и једину¹ кратку причу, „Речитатив”, Тони Морисон је написала 1980. године. Чињеница да постоји само једна прича Тони Морисон сасвим је у складу с читавим њеним опусом. Не постоје збрзана дела Тони Морисон, ни романи који попуњавају празнине у стварању, нема пуког држања главе изнад воде, ни силазака с главног пута. Постоји једанаест романа и једна кратка прича, и сва та дела она је написала с врло специфичним циљевима и намерама. Ни у ком смислу није претерано рећи да је све то необично. Највећи број писаца ради, барем до некле, у мраку: подсвесно, спотичући се, хаотично иде напред, понекад и пречицом, често наилазећи на ћорсокаке. Са Тони Морисон то никад није био случај. Можда ју је у томе спречавало бремене одговорности коју је осећала. Кад читате њене сасвим невероватне и детаљне аутокритичке текстове о романима, у последњој књизи *Извор самопоштовања* (*The Source of Self-Regard*; у Енглеској објављене под називом *Усћа њуна крви* [*Mouth Full of Blood*]), чини вам се да посматрате лабораторијског техничара који експеримент изводи уназад. И управо је та мешавина поетске форме и научне методе, по мом мишљењу, оно што је код Морисон јединствено. Баш због тога свака вежба из читања и тумачења њеног дела представља сасвим драгоцено искуство, јер с великом извесношћу осећате да – из странице у страницу, из реченице у реченицу – ништа није препуштено случају, поготово не она иницијална намера. С „Речитативом” је била експлицитна. Ова изузетна прича коју држите у рукама написана је с посебном намером да „буде експеримент из отклањања расних кодова у наративу о две протагонисткиње које припадају различитим расама, за које је расни идентитет од суштинске важности” (Morrison, 1992: xi).

Те протагонисткиње које помиње јесу Твајла и Роберта, две сиромашне осмогодишње девојчице, штићенице државе, које заједно проводе четири месеца у установи за заштиту деце Св. Бонавентура. Оно што прво сазнајемо о њима, од Твајле, јесте следеће: „Моја мајка је плесала целу ноћ, а Робертина је била болесна.” Нешто касније видимо да су смештене у исту собу, 406, „на том чудном месту с девојчицом потпуно друге расе”. Оно што никад до краја не откријемо – без обзира на то колико помно ишчитавамо ову причу – јесте која је од ове две девојчице црна, а која је бела. И то упркос чињеници да их видимо и како одрастају, и кад постану одрасле, кад повремено налете једна на другу. Прислушкујемо их док говоре, испитујемо њихову одећу, слушамо о њиховим мужевима и деци, њиховим пословима, њиховим животима... Кључни детаљ је изостављен. Дакле, ово је једна загонетка од приче – игра. Само што се Тони Морисон не игра. Кад је „Речитатив” назвала експериментом, то је и мислила. Предмет тог експеримента је читалац.

¹ Тони Морисон је 2015. године, након настанка овог текста Зејди Смит, написала још једну кратку причу под називом „Sweetness” („Мила”). (Прим. ред.)

Али пре него што се упутим даље у структуру ове ингениозне филозофске² главоломке, вредело би погледати и сам наслов:

Речишајив (им.)

1. Врста музичке декламације обично у наративним или дијалошким деловима опере и ораторијума која се пева ритмом обичног говора, многе речи отпеване су у истом тону: *певање у речишајиву*.

2. Тон или ритам специфичан за неки језик (*засш*.)

Музика Тони Морисон почиње „обичним говором”. Она има изузетно оштро ухо, а спасавање афроамеричких говорних образаца од сиромашења унутар америчког мејнстрима представља једну од основних одлика њених раних романа. Но у овој причи, задатак да се ухвати „обичан говор” намерно је закомпликован, зато што се у њему многе речи певају „истим тоном”. Односно, чућемо Твајлине речи, и Робертине речи, и мада је дистинкција између њих сасвим јасна, нећемо бити у стању да их разликујемо на *онај једини начин на који желимо*. Реч је о експерименту који је лако замислити, али тешко извести. Да би овако нешто функционисало, морате писати тако да сваком фразом обухватите пресек онога што је карактеристично „црно” и „бело” у америчком говору, а то је изузетно опасна тачка у земљи жустро перцептивних, осетљивих на расне кодове, верзираних у категорисању, у којој сви мисле да су у стању да затворених очију одреде да ли је говорник црнац или белац управо због тона и ритма који је „специфичан” за њихов језик...

А изван језика, у систему који је заснован на раси, најразнородније ствари биће тумачене као „специфичне” за једне или за друге. Храна коју неки књижевни ликови једу, музика која им се допада, место становања, како раде то што раде. Ствар црнаца, ствар белаца. Ствари специфичне за наш свет, и за њихов. Али једно од питања „Речитатива” управо је то, шта тај израз „специфичан за” заправо означава. Јер ми га користимо за различите ствари, и то чинимо несвесно. Он може значити:

Оно што карактерише.

Оно што искључиво припада.

Оно што је суштинска одлика.

Ове три ствари нису исте. Прва сугерише тенденцију; друга подразумева неку врсту поседовања; трећа говори о суштинама и самим тим о непроменљивим законима природе. У „Речитативу” су, као што ћемо видети, ове разлике од суштинске важности.

Велики део чаробних моћи „Речитатива” почива на првој дефиницији израза „специфично за”: оно што карактерише. Као читаоци, ми осећамо горућу потребу да окарактеришемо различите особине које стоје пред нама. Али како? *Моја мајка је њлесала целу ноћ, а Робертина је била болесна*. Добро, која то мајка плеше по читаву

² Немам представу о томе да ли је Тони Морисон икад читала дела филозофа Цона Ролса, али преклапање између премисе „Речитатива” и структуре Ролсовог „вела незнања” уистину је интригантно.

ноћ? Црна, или бела? И која мајка је вероватније болесна? Да ли је Роберта црначкије име од Твајле? Или је обрнуто? А глас? Твајла говори у првом лицу па нам наш здраворазумски осећај каже да мора бити да је она црнчиња у овој причи, јер је њена ауторка такође црнчиња. Али нема потребе за детаљним испитивањем овога „мора бити да је”, да схватимо да се оно ослања на прилично плитке, аутобиографске представе о ауторству које су потпуно безвредне кад је у питању овако сложен експеримент какав је овај пред нама. И поред тога, Тони Морисон никада није била сиромашно дете смештено у државну институцију – одрасла је у породици стабилне радничке класе, у добро интегрисаном граду Лорејн, у Охају – и аутобиографски елементи у њеним делима никада нису били посебно битни. А имала је бујну машту. Не, аутобиографија нам овде не може помоћи. Зато још мало слушамо Твајлу:

И била је у љаву Мери, моја мајка. С времена на време би љресћала да љлеше довољно дуго да ми каже нешто важно, а једна сћвар коју ми је рекла јесће да они никад не љеру косу и да имају чудан мирис. Роберћа свакако јесће. Имала чудан мирис, хоћу да кажем. И шако, кад је Велика Тука (нико је никад није звао љосћоћа Ићкин, као што нико никад није љоворио Свећи Бонавенћура) – кад је рекла: „Твајла, ово је Роберћа. Роберћа, ово је Твајла. Пожелиће добродошлицу једна грућој”, одћоворила сам: „Мојој мајци се неће доћасћи што сће ме смесћили овде.”

Игра је кренула. Морисон заобилази било који детаљ који би могао да подраумева сушћинску одлицу некога или нечега, лукаво избегава све оно што искључиво припада једној девојчици или другој, и уместо тога приморава нас да седимо у неудобном, двоструком свету онога што одсликава, у ком се чини да је Твајла у једном тренутку црна, у другом бела, па опет црна, у зависности од природе наше перцепције. Као она хаљина на интернету о чијој боји људи никако не могу да се сложе...

Кад са студентима радим „Речитатив”, постоји један тренутак у ком почиње да им бива непријатно због властите горуће жеље да се ово питање реши, можда и зато што већина покушаја да се да одговор, открива више о читаоцу него о ликовима. Рецимо: Твајла воли храну коју им дају у Св. Бонавентури, Роберта је мрзи. (Ту храну чине месни нарезак, фаширане шницле, инстант желе с воћем.) Је ли Твајла црнчиња? За Твајлину мајку вечера су „кокице и чоколадно млеко”. Да ли је Твајла белкиња?

Ево како изгледа Твајлина мајка:

Носила је оне зелене љаншалоне које сам мрзела, а шаг и још више, јер као да није знала да идемо у каћелу? И ону крзнену јакну с шћолико исцћаном љосћавом у цћейовима да је морала да шћра руке из њих да би их извукла... [Али је] изћледала шћолико лећо чак и у оним љадним зеленим љаншалонама у којима јој је шћрчала задњица.

Робертина мајка изгледа овако:

Круйна је била. Крујнија од свакој мушкарца, а на њудима је имала највећи крст који сам у живоју видела. Кунем се да је био њејнаест центиметара ду и уздуж и њојреко. А у њрејбу руке носила је највећу Библију на свећу.

Да ли је ово од неке помоћи? Могли бисмо да помислимо да је загонетка решена кад једне недеље обе мајке дођу у посету ћеркама, и Робертина мајка одбије да се рукује с Твајлином мајком. Али тренутак касније, кад мало боље размислимо, схватамо да би и побожна, честита, болешљива мајка црнкиња, највероватније могла одбити да се рукује с неморалном, немарном, зарозаном мајком белкињом, плесачицом, и обрнуто... Да ствари буду још компликованије, Твајла и Роберта се – упркос суштинским разликама – налазе у истом лошем положају у Св. Бонавентури. Или то бар Твајла тако види:

Исјрва се нисмо њолико гојагаде једна друјој, али нико друји није желео да се ијра с нама јер нисмо биле ѡрава сирочад с дивним ѡкојним родићелима на небу. Биле смо огбачене. Чак су нас ијнорисале и Порјориканке из Њујорка и Индијанке са севера државе.

Од овог тренутка многи читаоци ће очајнички желети да врате управо оно што је Тони Морисон намерно избацила. Почињете да прочешљавате текст:

Имале смо осам јодина и вечићо гобијале јединице у школи. Ја зајшо ијшо нисам мојла да зајамјим јрочићано или ијша учићелица јовори. А Роберјиа зајшо ијшо уојићше није умела да чијша, а учићелицу није ни слушала.

Која је варијанта неуспеха у образовању више црначка? Који су то сиромашни људи који се толико лоше хране – или који су толико захвални на лошој храни? Сиромашни црнци или сиромашни белци? И једни и други?

Као читалац знате да су оваква питања некако неприкладна, али старе навике је тешко искоренити. *Појребно* вам је да сазнате то. Зато покушавате с другачијим углом. Почињете да цепкате ствари на атоме.

a. Твајлина мајка не доноси ћерки храну током недељних посета.

b. Узвикује: „Твајла, душо!“ кад је опази у капели.

c. Лепа је.

d. Мирише на пудер *Лејги Есјер*.

e. Не покрива главу у божјој кући.

f. Робертину маму зове „кучка једна“, и „врпољи(ла) се и прекршта(ла) и раскршта(ла) ноге током целе службе”.

А Робертина мајка доноси много хране – коју Роберта одбија – али ни са ким не проговара ни реч, иако Роберти чита из *Библије* наглас. Ту има много сасвим јасних разлика и Твајла их свакако све примећује:

Нишја није како јреба. Појрешна храна је увек код ѡјрешних људи. Можда сам се зајшо касније зајослила као конобарица, да ѡвежем ѡраве људе с ѡравом храном.

Чини се да је љубоморна. Али да ли нам вектори чежње, презира или жеље говоре ко је ко? Да ли је Твајла млада црнкиња која је љубоморна на мајку белкињу

која доноси више хране? Или млада белкиња осећа презир према црној мајци која мисли да је исувише побожна да би се руковала с њом?

Деца су радознала кад је правда у питању. Понекад се шокирају кад се сусретну с њеном супротношћу. Себи тада кажу: *Стивари не сћоје како шреба*. Али деца исто тако експериментишу с неправдом, са суровошћу. Да би испитала отпорност структуре света одраслих. Да би открила која тачно правила важе. (Чињеница да питање правде за већину одраслих делује као спекулација која им није пријатна, код деце не може проћи неопажено.) И управо кад се присећа тренутка дечје суровости, Твајла почиње да описује једну сасвим другачију бинарност. Не ону познату, која раздваја црнце и белце, већ ону која разликује оне унутар система – без обзира на то који положај у њему заузимају – и оне који су сасвим изван њега. Непоменике. Изгнанике. Заборављене. Оне који су нико и ништа. Јер у Св. Бонавентури *јосћоји* особа чији је положај нижи чак и од Твајлиног или Робертиног – далеко нижи. Њено име је Меги:

Жена из кухиње с нојама кривим као зајраге [...] Меги није могла да јовори. Деца су јричала да су јој одсекли језик, али мислим да се само шако родила, нема. Била је сшара и жућкашћа као јесак и радила је у кухињи. Не знам да ли је била фина или не. Сећам се само да је имала ноје као зајраге и да се тејала кад хода.

Меги није имала неки особени језик. Није имала никакав језик. Једном је пала у школском воћњаку па су јој се старије девојчице смејале, а Твајла и Роберта нису ништа урадиле поводом тога. Она није била неко коме би се могла учинити услуга: била је предмет подсмеха. „Носила је неки глуп шеширић, дечји шешир с наушницима и није била много виша од нас.” У друштвеном систему Св. Бонавентуре, Меги се налазила изван сваке хијерархије. Она је неко коме се свашта може рећи. Неко коме се свашта може урадити. Као да је роб. Твајла и Роберта су, пошто су ово приметиле, почеле да показују детињу заинтересованост за то шта значи кад си нико:

„Али шћа ако неко јокуша да је убије?”, иишала сам се. „Или шћа ако јој се јлаче? Може ли да јлаче?”

„Наравно”, рекла је Роберта. „Али само сузе. Нема звука.”

„Не може да вришћи.”

„Јок. Нимало.”

„Да ли чује?”

„Ваљда.”

„Хајде да је јозовемо”, рекла сам. И јозвале смо је.

„Мушава! Мушава!”

„Кривоноја! Кривоноја!” Нишћа. Само је наставила да се теја, а шрачице за јодвезивање на дечачком беби-шеширу да се њишу шамо-амо. Мислим да нисмо биле у јраву. Мислим да је чула, али да се јрешварала. И данас ме је срамоша кад само јомислим да је неко ишак био шамо и да нас је чуо како јој се рујамо, а није могао да нас јријави.

Крупним корацима напред кроз време. Роберта прва одлази из Св. Бонија, а неколико месеци после ње то чини и Твајла. Девојке постају жене. Годинама касније,

Твајла ради као конобарица у ресторану „Хауард Џонсон”, једном из ланца, негде на северу државе, кад на врата улази ко? – нико други до Роберта, таман да нам посеје још мало трагова у вези са расом о којима ћемо дебатовати.³ У то време Робертина коса је „огромна и толико дивља” да јој Твајла једва види лице. На себи има блузу без леђа и кратке панталонице и седи између двојице зараслих момака, с другим косама и брадама. Твајли се чини да је дрогирана. Е сад, Роберта и њени пријатељи иду у посету Хендриксу, и постоји ли уопште иједан други уметник који би Тони Морисон боље служио сврси? Хендрикс има огромну, дивљу косу. Да ли је његова музика црна или бела? Ви реците. Које год од то двоје било, Твајла – чија је „безоблична коса у мрежици” – за Хендрикса никад није чула, а кад каже да живи у Њубургу, Роберта се насмеје.

У Америци је географија од суштинског значаја за кодирање расе, а Њубург – удаљен од Менхетна нешто мање од сто километара – представља архетипски расно устројени амерички град. Основан 1709, налази се на месту на ком је Вашингтон најавио престанак непријатељства с Великом Британијом и самим тим почетак Америке као националне државе; који је у деветнаестом веку био велик, просперитетан град, с нарастајућом црном средњом класом. Због процвата производње током Другог светског рата, афроамерички мигранти су у таласима долазили у Њубург, жељни да побегну од расистичког терора на Југу, у потрази за слабије плаћеним пословима, али кад се рат завршио, послови су пресушили; фабрике су се преселиле јужно или у иностранство, па је до времена кад је Тони Морисон написала „Речитатив” Њубург постао депресиван град погођен одласком белог становништва, гоњеног сиромаштвом и насиљем које уз њега иде, док су велики делови дивног шеталишта уз обалу сравњени са земљом у име „урбане обнове”. Твајла је удата за човека из Њубурга, из старе њубуршке породице и, док су читаоци позвани да погоде којој раси припада („Џејмс и његов отац разговарају о риболову и бејзболу и видим их све заједно на Хадсону у трошном чамцу”), та породица је свакако једна од небројених америчких породица из двадесетог века која је посматрала како некада просперитетан град пропада под лошом управом федералних власти: „Пола становника Њубурга је сад на социјалној помоћи, али породици мог мужа то је и даље био некакав рај на северу државе из времена давно прошлог.” А онда, кад град падне на колена, и кад велике куће остану празне и напуштене, а његов централни део постане пустош од испражњених излога, с беспосленом млађаријом на угловима – улије се нови новац. Старе куће се реновирају. Отвара се „Фуд емпоријум”. И управо се у њему – дванаест година након последњег сусрета – две жене поново срећу, али овога пута све је ствар чисте трансформације. Роберта се довела у ред и удала за богаташа:

³ Иако би неки књишки типови у овом тренутку пожелели да направе паузу од исцрпљујућег рада на расном профилсању, да би се дивили елегантном и економичном начину на који Тони Морисон поставља сцену и гради атмосферу, у овом случају то је рад у јутарњој смени у ресторану крај пута: *Врло лак йосао док Грејхаундов аушобус не сврши у јушро на доручак око шест и шридесет. У шо време сунце је већ било сасвим изнад брда иза ресторана. То место је изишло боље ноћу, више налик йрихвйилишшу, али волела сам кад сунце йране унушра иако је шад ой-кривало све йукојшине на йласшцици.*

Циљеле, хаљина, све дивно и леиње и скуйо. Умирала сам од жеље да сазнам шта јој се догодило, како је стиила од Џимија Хендрикса до Анандејла, краја ирејуној лекара и менаџера IBM-а. Лако, помислила сам. Њима је све лако. Они мисле да је цео свет њихов.

За читаоца који је одлучан у намери да загонетку реши, за читаоца који верује да се загонетка може решити, или да се мора решити, ово свакако представља првокласни доказ. Све зависи од те речи, „они”. На кога она указује? Успешне црнце? Привилеговане белце? Богаташе, без обзира на боју коже? На оне чији новац мења структуру суседства? Одаберите сами.

Не тако давно, и сама сам се затекла у Анандејлу, стајала сам у реду у пошти и одсутно зурила у списак с националним празницима који је био прикачен на зид. И онда сам приметила да је једини неспоран празник у америчком календару Нова година. Исто је и с Твајлом и Робертом, сваки елеменат њихове заједничке прошлости је споран:

„О, Твајла, знаш како је било шад – црнци и белци. Знаш како је све ишло.”

Али нисам знала. Мислила сам да је ујраво суйројно... Сваишта се мојло видећи у „Хау-аргу Џонсону”, а црнци су били врло иријашељски наклоњени белцима у то време.

Али оно око чега сагласност никако није постојала била је Меги. Меги је била њихов Колумбов дан, њихов Дан захвалности. Шта се, забога, догодило Меги? На почетку „Речитатива”, сазнајемо да је Меги жућкастог тена „пала”. Касније, Роберта инсистира на томе да је оборена, да су то учиниле старије девојчице – што је догађај којег се Твајла не сећа. Још мало касније, Роберта тврди да је Меги црнкиња и да ју је Твајла гурнула, што иницира епистемолошку кризу код Твајле која се не сећа ни да је Меги била црнкиња, а још мање тога да ју је она гурнула. („Тако нешто не бих заборавила. Зар не?”) Потом, Роберта тврди да су обе гурале и шутирале „црнкињу која није могла ни да врисне”. Занимљиво је приметити да се ова ескалација тврдњи дешава у тренутку националних „расних трвења”, кад се врши размештање деце по школама у циљу стварања расно мешовитих средина. И Робертину и Твајлину децу развозе у удаљене делове града. И као црне – или беле – мајке, њих две се налазе у бескомпромисном положају, свака са своје стране границе, дословно: иза различитих линија на протестима. Њихова заједничка прошлост почиње да се осипа, а затим се и утапа под тежином заједничког гнева; чак и највеће ситнице подлежу новим интерпретацијама. Некад су волеле да чешљају једна другу, кад су биле деца. Сада Твајла одбија помисао на овакво заједништво (*Мрзела сам швоје руке у својој коси*), а Роберта одбија било какву могућност савезништва с Твајлом и предност даје групном идентитету мајки које деле њено осећање у вези са развожењем деце.⁴

⁴ У овом тренутку – најискреније! – била сам готово сасвим уверена да је Твајла црнкиња. У следећој реченици чула сам потенцијалну класну солидарност: „[М]ислила сам да је то добро све док нисам чула да је лоше. Мислим, нисам знала. Све школе су ми изгледале као рупе.” Ово је, помислила сам, управо оно што Роберта одбацује да би сачувала високо место у друштвеној хијерархији које су јој обезбеђивали новац и раса. Али ако је Твајла црнкиња, да ли је могуће да је

Илузорно би било очекивати да ће лична веза коју су некад успоставиле опстати у ситуацији у којој се раса још једном потврђује као социјално одређујућа, и то у једној од најслабијих тачака свих нас: образовању наше деце. Међусобно неповерење почиње да цвета. Зашто бих веровала овој особи? Шта то покушавају да ми одузму? Моју културу? Моје школе? Моју заједницу? Моје суседство? Мој живот? Укопане су на својим позицијама. Ништа се не може делити. Твајла и Роберта почињу да носе све екстремније натписе на супротстављеним протестима. (Твајла: „Транспаренти су ми из дана у дан били све луђи.”) Сто четрдесет словних знакова или мање: толико отприлике може да стане на транспарент кућне израде. И једна и друга жена схватају да су напади на личност најефикаснији. Могло би се рећи да никада нису биле толико удаљене као у то време „расних трвења”. Исто би се тако могло рећи и да су транспаренти били синхронизовани јер, без самоодређења које је потицало од бинарности, деловали су бесмислено, чак и њима двама. („Заправо мој транспарент није имао смисла без Робертиног.”)

Као што ће Твајла и Роберта то открити, тешко је признати да са својим суседима делите припадност људском роду, ако они не желе да с вама преиспитају заједничку историју. Таква преиспитивања, као што чујем понекад, описана су као „политика ресантимана”, као да је казивање читаве историје једино могуће као производ личног ресантимана пре него неопходни чин изведен у име знатичеље, интересовања, разумевања (властите личности и заједнице), и саме правде. Али неки људи то схватају баш лично. Нисам могла да одолим да се не осмехнем кад сам прочитала да је један бивши новински уредник из моје земље који се, кад је говорио о својој нелагоди због недавних покушаја да се открије робовласничка историја иза многих од наших славних велелепних летњиковаца, пожалио: „Мислим да је утеха важна. Знам да људи говоре: 'Ах, свакако треба да нам буде неугодно...' Због чега бих плаћао сто фунти годишње, или колико већ, да би ми неко рекао колико сам говно?” Замислите да о историји размишљате на такав начин! Као о нечему што је *ујерено директно* у вас. Као о низу догађаја структурираних тако да бисте се ви осећали овако или онако, а не као о предуслову свих наших живота?

Дуг, крвав, замршен сусрет између европских народа и афричког континента *јесће* наша историја. Наша заједничка историја. То је оно што се догодило. То није морални еквивалент фудбалске утакмице у којој ваш „тим” победи или изгуби. Опис неке енглеске летње резиденције који обухвата хронологију и податке о дивним сликама али исто тако и податке о новцу којим су купљене – о онима који су патили и умирали да би се тај новац стекао, како и зашто – јесте историја у целини која свакако треба све да интересује, и белце и црнце, или ни једне ни друге. И признајем да ја заиста почињем да осећам презир – заправо нешто што више личи на бес – кад схватим да само изговарање наглас ових чињеница неким представља нелагоду, толику да би радије порекли истину. Зарад мирољубивих односа. Боље је заборавити на те ствари. Боље је кренути даље. Ово је инстинкт многих људи.

заборавила да је и Меги такође била? Опет све из почетка. Или и пре почетка, до тог парадоксалног, светлуцавог поља изван бинарности. Да ли бисмо могли да замислимо да се било која од наших борби одиграва на том месту?

Твајла и Роберта такође желе да забораве и да наставе даље. Желе да окриве „гаргуље”, или једна другу, или лоше памћење чак. Меги је била црна. *Меги је била бела. Повредили су Меги. Ти си је њовредила.* Али на крају „Речитатива”, обе су спремне да макар покушају да разговарају о томе „шта се, забога, догодило Меги”. Не због плитког мотива трансисторијске кривнице, још мање зато да се изазову лична нелагода или унутрашњи мир, већ у служби истине. Знамо да ће њихово истраживање овог питања бити болно, трапаво и никад докраја и у потпуности разрешено. Али исто тако знамо да је искрен покушај, у доброј вери, бољи од нечег супротног. Што би подразумевало наставак претварања, како Твајла каже, да је „све било цакум-пакум”.

Тешко је „кренути даље” с било ког места патње ако ту патњу нико не примети и не опише. Грађани од Белфаста до Београда знају ово, као и у Берлину и Банцулу. (А ово су само градови на Б.) Ми то знамо приватно, из домаћих расправа. *Морају нас чути.* Људски је желети да те неко чује. Ако нас не чују онда нисмо нико. *Ја сам њаишила. Они су њаишили. Мој народ је њаишио! Мој народ и даље њаиши!* Неки схватају „мој народ” у најужем могућем смислу: мисле само на своју породицу. За неке друге, узвик се проширује па обухвата град, нацију, верску групу, одређену категорију расе, дијаспору. Али какво год да вам је лично опредељење, ако намерно окренете главу да не бисте видели какву год људску патњу, нешто што је порозна граница између „ваших људи” и остатка човечанства, чините нешто ригидно и смртоносно. Тражите да вам не досађују историјом небитних, патњом небитних. (Или патњом неких битних, ако се ложите на инверзију хијерархије.) Али најмање што можемо да учинимо свакако је да саслушамо како се поступало према некој особи, како се и даље поступа. То је најмање што можемо учинити за мртве, и за оне који пате. Људи су патили да би се саградила ова кућа, да би се основала банка, или ваша земља. Меги је патила у Св. Бонавентури. И једино што ми можемо да урадимо јесте да слушамо о томе? Како такво нешто уопште можемо презрети?⁵

Било је потребно да прође неко време да би Твајла могла да види даље од љутње због тога што јој је понуђена другачија верзија прошлости од оне коју је познавала. („Роберта ми је пореметила прошлост том причом о Меги. Тако нешто не бих заборавила. Зар не?”) Али у изнуђеном враћању у заједничку прошлост, она схвата нешто много дубље о властитим мотивима:

Нисам је шуширала; нисам се њридружила њаруљама у шуширању ње сѡарице, али дабоме да сам желела. Гледале смо их и нисмо њокушале да јој њомоћемо и нисмо њозвале њомоћ. Меги је била моја расѡлесана мајка. Глува, мислила сам, и нема. Није било никој

⁵ Постоји бојазан да ако слушамо такво нешто, оно неминовно доводи до тога да се нешто и учини у вези са тим, а паника око реституције и репарације обично је ушушкана у реч „освета”. Ретко кад о реституцији мислимо не као о *одузимању од некога*, већ као о *додавању*, као о потенцијалном обogaћивању свих. Ипак, у неком другом контексту, изгледа да јесмо били способни да размишљамо на овакав начин. Послератни закон о војним ветеранима, рецимо – што је заправо био вид репарације за одређену групу људи, и који је омогућио школовање хиљаде Американаца из радничке класе – представљао је велико богатство, како културно тако и економско, не само за појединце већ, дугорочно, за саму Америку.

у њој. Никој ко ће *џе* чуџи ако зајлчеш усред ноџи. Никој ко ће *џи* реџи неџиџо важно џиџо би мојла да искорисџиџи... А кад су је тарџуље обориле и џочеле да је малџреџирају, знала сам да неџе вриџиџиџи, да не може, баш као ни ја, и било ми је мило збој џоја.

Неколико страница касније, Роберта је спонтано дошла до истог закључка (иако сад није сигурна у то да ли Меги можда није била црнкиња, или да ли је у ствари). За мене је ово што је претходно наведено један од најупечатљивијих пасуса у читавом опусу Тони Морисон. Та његова психолошка суптилност. Мешавина пројекција, изнуђене кривице, правдања властитих поступака, садистичког задовољства и личне трауме коју она види као мотивациону силу у Твајлиној личности, и онда, помоћу екстраполације, подстакне нас да то уочимо и код себе.

Баш као и кад је Твајла у питању, Морисон жели да се постидимо због начина на који третирамо оне који су немоћни, чак и ако се сами осећамо немоћнима. А део етичке сложености „Речитатива” јесте та непријатна чињеница да, док се Твајла и Роберта боре за потврђивање властитих идентитета – чињеница да су њих две „неко” – оне истовремено другима додељују улогу „никога”. „Педери жељни друштва”, у цркви, за њих су нико, оне су толико фиксирани на Мегин инвалидитет, толико им је он одбојан, да не виде ништа друго у њој. Али у свим тим људима, ипак, постоји неко. У свима нама постоји неко. Та чињеница јесте наше заједничко искуство, заједничка категорија: бивање људским бићем. Ово признање често се злоупотребљава, или се употребљава допола, као вид сентименталне или естетске контемплације, односно: *О, иако смо наизглед неслични, колико смо само сви слични, свако исџод своје коже...* Но историјски, ово признавање људског – наше неизбежне заједничке категорије – такође је играло улогу у деловању фридом рајдерса, аболициониста, антиколонијалиста, синдикалаца, квир активиста, сифражеткиња, као и у промишљањима Франца Фанона, Малколма Икса, Стјуарта Хола, Пола Гилроја, и саме Тони Морисон. Ако је то хуманизам, онда је радикалан, онај који тежи солидарности у другости, могућности и извесности јединства крај свих различитости. Кад се примени на питање расе, он прихвата то да, иако је категорија расе и искуствено и структурно „стварна”, она не поседује коначну или суштинску реалност у себи и о себи.⁶

Али наравно, нико од нас не живи у тој непобитној стварности. Стотинама година добровољно смо пристајали да живимо у људским структурама расе – другим речима, у друштвено свеобухватним и понекад законски ограничавајућим фикцијама – које су се показале недостатним да разлике и сличности изнесу истовремено. А страховито је иритантно кад чујете да сте патњу доживљавали због нечега што је фикција, као и да сте због ње и профитирали. Фасцинантно је било посма-

⁶ Као што истиче Сидарта Мукарџи у својој књизи *Ген: инџимна исџорија*, пропорционално огроман генетски диверзитет (између осамдесет пет и деведесет посто) јавља се унутар таконзваних раса (нпр. међу Азијцима, или Африканцима), уместо између њих. Што значи да има више расних разлика између човека из Нигерије и човека из Намибије, него између „белог” и „црног” човека.

трати недавну паничну реакцију на преиспитивање белаштва, ужаса приликом растављања једне лажне расне категорије која је вековима под истим барјаком расне супериорности уједињавала богаташа рођеног и одраслог у Белорусији и, рецимо, сиромашну жену рођену и одраслу у Велсу. Али паника није сасвим одсутна ни у наспрамном делу бинарног. Ако је раса конструкт, шта ће се десити с црнашћом? Хоће ли категорије црначке музике, и црне књижевности преживети? Шта ће тада означавати израз *black joy* (концепт који слави искуство црначког живота упркос његовим тамним странама)? Како да из корита избацимо прљаву воду расизма кад смо вековима *baby*-расу привијали уз груди и с њом, чак и кад се у обзир узму сви ужаси, радили дивне ствари.

Тони Морисон је волела културу и заједницу афричке дијаспоре у Америци, чак и оне елементе, њих посебно, који су исковани као одбрана од нехуманог насиља у робовласништву и који су били реакција на њега, на политичко понижавање у времену Обнове, на бруталну сегрегацију и државни терор под законима „Дим Кроу“, као и многе успехе у борби за грађанска права, и разочарање неолиберализмом који је уследио. Од ове историје она је стварала књижевност, полицу пуну књига које ће – догод се буду читале – служити томе да подсећају Америку да је њена прича о себи увек била само делимична и самозаваравајућа: слепа улица. Ако је раса конструкт, чему црнаштво? Ако је белаштво само илузија, чиме ће се онда сиромашан човек који нема перспективу поносити? Мислим да су се мозгови многих скршили управо на овоме. Али мозак Тони Морисон је већи. Она је била способна да сегментира разлику између нефункционалности одређујућих категорија и богатства проживљеног искуства. А у овој причи, колико ми се чини, има и неких назнака тога. Неких наговештаја алтернативних начина за концептуализовање ове разлике без њеног брисања и без кодирања. Изненађујуће грађанске вредности, нови филозофски принципи. Не само категоризација и видљивост, већ и приватност и доброта:

Она четри крајка месеца временски нису била ништа. Можда се радило само о шоме. Што смо најросио шу, заједно. Две девојчице које су знале оно што нико на свету није знао – како да не поштављају њихања. Како да верују у шта се мора веровати. Било је њисхојности у шом оклевању и великодушности. Да ли је и твоја мајка болесна? Не, она њлеше целу ноћ. Аха, и климање њлавом њуно разумевања.

То да људи живе и умиру унутар једне специфичне историје – са дубоко усађеним кодовима расе, класе и културе – јесте непорецива реалност која је често и лепа. То је оно што ствара различитост. Али постоје начини да се с том различитошћу изађе на крај, који су широког захвата и разумљиви, а не уски и дијагностички. Уместо да само означавамо поља на медицинском формулару – патологизујући разлику – могли бисмо да се, уместо тога, за њу заинтересујемо саосећајно и дискретно. Не морамо увек судити о разлици, категоризовати је, или је криминализовати. Не морамо да је схватамо лично. Можемо једноставно да је пустимо да постоји. Или можемо, као Морисон, да искажемо истинско интересовање за њу:

Борба је била за писање које је нејорециво црначко. Још увек нисам сасвим сигурна шта то значи, али ни то, нићи покушаји да се најор да то откријем дискредитују, неће ме сиречићи да наставам да пишувам. Мој избор језика (говорни, онај који се чује, колоркивални), моје ослањање, ради јошвиној разумевања, на кодове усађене у црначку културу, мој најор да одмах остварим ефекат саучесништва и блискости (без икаквој шакања које је виу ради дистанцирања или објашњења), као и мој покушај да обликујем вишину док је нарушавам, јесу покушаји да се сложеност и бојаштво афроамеричке културе иренесу у језик који је ви културе гоствојан. (Morrison, 1999: xii–xiii)

Видљивост и приватност, комуникација и ћутање, блискост и сусрет, све то овде налази израз. Читалац, који у овом пасусу види једино властито искључивање из њега, можда би могао да, ментално, у властитом уму, изведе експеримент који „Речитатив” изводи у уметничкој прози: *уклањање свих расних кодова из нараштва о два женска лика која иридагају различитим расама за које је расни игенитишети од кључне важности*. Да бих овај експеримент извела у књижевном простору, одабраћу, за свој други лик, још једног добитника Нобелове награде за књижевност, Шејмуса Хинија. Управо гледам његове песме. Ишчитавам их. Да бих у потпуности разумела Хинијев опус, морала бих да у њега уметнем културне кодове Северне Ирске; не чиним то. Исто као што ни ја нисам у потпуности уметнута у афроамеричку културу из које и према којој Тони Морисон пише. Ја нисам савршени саучесник ниједном од ово двоје писаца. Морала сам у Гугл да убацам пудер *Лејди Естер*, поменут у „Речитативу”, да бих схватила шта је у питању, а кад Хини помене да су „навукли свеже бобице у амбар”, мој ум не ствара никакву слику.⁷ Као читаатељка ово двоје уметнутих писаца, који су суштински заинтересовани за своје заједнице, једино што могу јесте да усхићено посматрам, увек само делимично укључена – захваљујући оној сјајној заједничкој категорији људског бића – али истовремено и да будем неко ко од споља гледа унутра, обогашена оним што ми је ново или непознато, посебно кад није разблажено или лажно представљено ради ласкања мом незнању – оним језивим „ткањем ради објашњења”. Уместо тога, и она и он праве ми друштво на страници, строго ме држе, не преклињу за моје разумевање већ су увек отворени за могућност да оно постоји, јер нема писца који ће прекинути тишину ако не жели да га неко – неко ко је увек непознат неком – случајно чује. Описујем идеалан однос писаца–читалац. Али као што је то у „Речитативу” наговештено, вредности које су овде исказане могу се такође показати као корисне у нашим улогама грађана, савезника, пријатеља.

Раса је за многе одређујући бренд, тек једна страна неумољиве бинарности. Црнаштво, како га је Тони Морисон замислила, представља заједничку историју, искуство, културу, језик. Сложеност, богатство. Веровати да је црнаштво искључиво

⁷ А онда су ту и они тренуци кад писци са супротних крајева бинарности, као у каквом речитативу почињу у истом тренутку да певају различите речи на исту мелодију. Као овде, у Хинијевој песми “Clearances”, кад песник описује прелазак на други код да би могао да разговара са својом мајком: „Некао сам и дакао сам, / И уљудно сам склизнуо у граматику / Лошу која нас је мирила и спајала.”

негативан члан бинарности у расној структури пуној предрасуда, и веровати исто тако да је та бинарност била и да ће заувек бити есенцијална, вечита и основна организациона категорија људског живота, јесте право песимисте, али и удовољење активистима. А у међувремену, има ту доста посла. И која је сврха свег тог посла ако је наша позиција унутар структура пуних предрасуда и расизма трајна, есенцијална, непроменљива – стриктна колико и правила гравитације?

Док су силе капитала ту прагматичне: капитал се не бави есенцијализмом. Он од оног који је био нико прави некога ко постаје неко – и обрнуто – у зависности од тога где се тражи рад да би се направио профит. Ирци су постали неко кад је надничарство формално раздвојено од ропства, да би се потоња категорија оправдала. Ми у Британији смо тек почетком двадесетог века закључили да у женама има нечега – или да постоји нешто у тачно толикој мери да би могле да гласају. Жене у Британији су у суштини прешле пут од анђела у кући – чија је природа у основи домаћичка – до чворишта у систему чија се природа суштински састојала у томе да раде, као и мушкарци, мада нам је допуштено да измлазамо своје млеко у сутеренској канцеларији, ако то желимо... Тачно је, капитал је адаптибилан, прагматичан. Увек је у потрази за новим тржиштима, новим местима економске рањивости, потенцијалне експлоатације – за неком новом Меги. Тврдимо да нам је ово познато док у исто време заборављамо или погрешно памтимо многе жене попут Меги из властитих живота. Ових дана Роберта – или Твајла – можда марширају за женска права и истовремено носе мајице од четири долара, које су производ присилног рада уругвајских жена на другом крају света. Твајла – или Роберта – могле би ићи од врата до врата да пописују гласаче, и да притом имају свеже налакиране дуге нокте које им је урадила млада девојка, жртва трговине људима. Роберта – или Твајла – могле би исто тако „неговати себе” тиме што ће отићи у фризерски салон где ће им урадити надоградњу користећи косу ошишану с главе неке друге сиромашне жене. Далеко испод „црно-белих” америчких расних трвења, постоји глобална поткласа коју чине многе Меги, невидљиве и пренебрегнуте у ускогрудим америчким конверзацијама, најјадније овог света...

Наши расни кодови „карактеристични” су за нас, али шта ми под тим заиста мислимо? У „Речитативу”, оно што би Твајлу и Роберту *карактџерисало* као црнкињу или белкињу последица је историје, заједничког искуства и онога што заједничке историје неминовно стварају: културе, заједнице, идентитете. Оно што припада само њима јесте њихово субјективно искуство истих ових категорија унутар којих живе. Нека од тих искустава биће корисна, лепа и радосна; многа пак друга, пуна предрасуда, експлоатишућа и дисциплинујућа. Нико не може одузети нечије лично искуство. Нико не треба то ни да покуша. Да ли је Твајла, или Роберта, она која је живела унутар категорије „белкиња”, у то не можемо бити сигурни, али Тони Морисон причу конструише на такав начин да смо присиљени да признамо чињеницу да и друге категорије, поред расне, такође стварају заједничка искуства. Категорије као што су: оне кад је неко сиромашан, кад је женско, кад је неко остављен на милост и немилост држави или полицији, као што су: живот у одређеном делу града,

то да ли имаш децу, мрзиш мајку, или кад желиш најбоље за своју породицу. Ми много пута и јесмо као други људи, и нисмо као они. Белаштво је можда најмоћнија категорија у хијерархији расе, али ако сте осмогодишња девојчица у државној институцији, чија је мајка делинквенткиња и немате новца, то свакако не доживљавате на такав начин. Можда црнци и јесу нижа каста, али ако се жена уда за типа који ради за *IBM* и има двоје слугу и шофера, онда сте ви – у најмању руку – у новој позицији у односу на најслабије људе у свом друштву. И обрнуто. Живот је сложен, замишљен тако да њиме доминирају бинарности, али он никада није у потпуности садржан у њима. Тони Морисон је врхунски мајстор америчких сложености, а „Речитатив”, по мом мишљењу, стоји раме уз раме с „Бартлбијем, писарем”, и „Лутријом”, као савршеним – и савршено америчким – причама, с онима које свако америчко дете треба да прочита.

И најзад, верујем да оно што је суштински црно или бело код Твајле и Роберте, ми сами уносимо у „Речитатив”, унутар система знакова на ком је превише људских бића здружено радило стотинама година. Започело је то с капиталистичким системом заснованим на раси, који називамо ропством; очувано је у закону дуго након што је ропство укинато, и наставља да се потврђује, некад и с погубним последицама за социјални, економски, образовни и правни систем дилем света. Али као категорија, остаје чињеница да он нема објективну стварност: он није, попут гравитације, принцип земље. Уклонивши ово из приче, Тони Морисон разоткрива лажност „црног–белог” као примарне људске категоризације и његов дехуманизујући ефекат на људски живот. Али она исто тако с много нежности демонстрира колико смо кадри – и даље – да проналазимо смисао у овим нашим вољеним категоријама. Специфичан начин на који наши људи припремају ово или оно јело, специфична музика коју пуштамо на излетима или сахранама, посебан начин на који користимо имицице или придеве, специфичан начин на који ходамо или плешемо или сликамо или пишемо – све су то ствари блиске нашем срцу. Посебно ако их други ниподаштавају, онда ћемо их тек чувати. Осећамо да нас оне дефинишу. И ова врста самопоштовања је за Тони Морисон пут повратка себи као људском бићу – инсистирање да си неко упркос томе што су те структуре унутар којих си живео категорисале као да си „нико”. Тони Морисон, чији су преци били робови, пише тако да најпре – и као основно – прихвата да су црни људи неко, да је црно људско биће, историјски, крајњи пример дехуманизованог субјекта: оно које је капитал и дословно трансформисао из субјекта у објекат, предмет. Али у овом целоживотном пројекту, као што истиче критичар Џес Макарти, позвани смо да сагледамо основе покрета који се боре за правду у друштву:

Бишка за смисао људској код црних људи за Тони Морисон увек је имала централни значај, како у есејима, шака и у њијоведној прози – и што не само зарад црних људи већ и због ширења онога за шта се надамо да ће чинијева људска раса њосиши. (McCarthy, 2021: 30)

Надамо се да ће читава људска раса одбацити пројекат дехуманизације. Надамо се књижевности – и друштву! – које прихвата да је у свакоме неко. И то упркос чињеници да је у америчкој игри нулте суме расно постављеног капитализма ова

врста хуманизма напуштена као аполитички квантитет, без оштрице, бесмислица zgodна да је понављају у епизодама „Улице Сезам” („Сви су неко!”), а коју сматрају исувише наивном и неадекватном основом за радикалну промену.⁸

У овом есеју писала сам много о штетности структура. Али о њима сам говорила, нејасно, у метафорама, као што то данас ради већина људи. Приликом једног обраћања на Универзитету Хауард, 1995. године, Тони Морисон је била конкретна. Све је разложила и објаснила на свој научни начин. Реч је о врло корисном сажетку који треба изрезати и сачувати за будуће генерације јер, ако желимо да разоткријемо репресивне структуре, свакако ће бити од помоћи да испитамо од чега су сачињене:

Хајде да се њосејмо да је коначној решења мора њостојати и њрво решење, и друго, чак и ѡређе. Крејшање ка коначном решењу није скок. Већ крејшање корак њо корак. Рецимо, овако нешто:

1. Конструисати унутрашњеј нејријашеља, како у смислу усредсређивања на њеја, шако и у смислу диверзије.
2. Изоловати и демонизовати тој нејријашеља шиме што ће се ѡласирати и заштићи изрази ошвореној и кодираној вређања и вербалној насиља.
3. Рејрушоваати и формирати оне који ће бити извор информација, који ће их ширити, и који ће бити сјремни да оснаже ѡроцес демонизовања зашто што је ѡрофитабилан, зашто што обезбеђује моћ, и зашто што функционише.
4. Оградити све облике уметности; ѡрати, дискредитовати или ѡроањати оне који ѡреиситишују и десѡбилизују ѡроцесе дефамације и величања.
5. Саботираати и клеветати све ѡредставнике и симѡтизере измишљеној нејријашеља.
6. Одабраати из редова нејријашеља колаборационисте који се слажу с ѡроцесом обесѡрављивања и оне који та моју оѡравдати.
7. Паѡолоизовати нејријашеља у научним и ѡѡуларним медијима; рециклираати научни расизам, рецимо, и мишове о расној сѡѡиорности да би се ѡѡолоѡија одомаћила.
8. Криминализовати нејријашеља. Зајим ѡриѡремити буцеј и образложити ѡрађење сѡадионских ѡросѡра за нејријашеља – ѡсебно за њеове мушкарце и свакако за њеову децу.
9. Наѡрадити лакомисленост и аѡѡију монументалним забавама, малим задовољствима, минималним завођењем: неколико минуѡа на ѡелевизији, неколико редака у новинама, мало ѡсеудо науке, илузија моћи и уѡицаја, мало раздѡбрије, мало сѡица, мало ѡследица.
10. Очуваати ѡушање ѡо сваку цену. (Morrison, 2019: 14–15)

⁸ Убедљив контрааргумент радикално хуманистичкој ствари јесте идеја да је сама моћ садистичка: она не жели да науди онима који су нико. Она жели да мучи оне који су неко. Садиста не осећа задовољство у бичевању неког човека ако не зна да је он људско биће, које је у стању да пати, баш као и ви. А када чита о надзорницима плантажа, заповедницима гулага и стражарима у нацистичким логорима, који би то изучавалац историје могао да посумња у постојање управо овакве форме психотичког садизма? Ипак се и даље питамо: колико је то уобичајено? Уобичајене ствари, међу општом популацијом, свакако су саучесништво, ѡтање, предрасуде и жеља да се не осети нелагода због патње других. Најчешћа реакција која се истовремено јављала као одговор на ужасе плантаже, гулага и концентрационог логора била је равнодушност.

Елементи из овог фашистичког планера могу се видети у сусрету Европе с Африком, постоје између Источне и Западне обале, између богатих и сиромашних, између Немаца и Јевреја, Хутија и Тутсија, Британаца и Ираца, Срба и Хрвата. То су наше бескрајне људске могућности. Расизам је врста фашизма, можда и најштетнија и најдуготрајнија. Али и даље је то структура коју је створио човек. Способност да се буде фашиста овакве или онакве врсте такође је нешто што нам је заједничко – могли бисмо то назвати нашим најпозорнијим заједничким идентитетом. (А ако смо се тренутно и ангажовали да покренемо промене, то би могло бити корисно – као етички чин великог спремања – тако што пролазимо кроз листу Тони Морисон и проверавамо да ли у свом раду практикујемо било коју од стратегија из њеног планера за фашизам.) Фашизам се труди да створи категорију „никога”, жртвеног јарца, страдалника. Морисон активно ради на одбацивању те категорије, јер се она вековима односила на црнце и, док то чини, оснажује категорију „некога” за све нас, било да смо црни, бели или ниједно од то двоје. Тиме што чинимо другим онога који је нас чинио Другима, ко год то био, није ослобађајући чин – колико год да је катартичан. Ослобођење је ослобођење: прихватање тога да је свако неко.⁹

* * *

Ипак, као и већина читалаца „Речитатива”, не могу престати да чезнем за са знањем о томе ко је друга, Твајла или Роберта. О, колико сам само желела да то одмах буде разјашњено. Желела сам да свим срцем саосећам на једном месту, а да будем хладна на другом. Да ми симпатије буду на страни онога ко је неко, а да заборавам за оног који је нико. И то је управо оно што ми Тони Морисон, намерно и методично, не дозвољава да урадим. Има смисла запитати се због чега је то тако. „Речитатив” ме подсећа на то да суштинску важност у томе што је неко сиромашан,

⁹ Хијерархија у обрнутом смеру као да није превише интересовала Тони Морисон. Ево како схвата, изненађујуће, израз феминизам, у интервјуу за *Салон*, из 1998.

Никада не бих најисала нешто што је „изам”. Ја не њишем „изам” романе... Не моју да се ојредељујем за позиције које су зашворене. Све што сам икада урадила у свештукњижевности било је да би се артикулација проширила, а не да се зашвори, да ошворимо враћа, понекад и без заокруживања приче – остављајући крајеве ошворене за шумачење, за враћање, за недоумице. Ја [ше катеорије] мрзим и презирем. Смајрам да то неке читаоце може одбити, јер можда мисле да имам намеру да њишем неки феминистички пракиај. Не одобравам њашириархај, и зашто не мислим да би требало да га заменим машириархајом. Мислим да је овде реч о равноправном пристиују, и ошварању враћа за најразличитије ствари.

У уводном есеју за ново издање романа *Најилавље око*, 1998. године, Тони Морисон истиче ово док објашњава због чега је одолела да ликове који су од Пеколе Бридлав начиниле „Друго”, начини „другима”:

Колико год да је Пеколин животи јединствен, верујем да неки аспекти њене рањивости постоје у свим младим девојкама. У испраживању адресије у друштву и породици, збој које деше и дословно може да доживи слом, навела сам читав низ начина одбацивања, неких рушинских, неких јединствених, неких монструозних, све време ѡкушавајући, колико год сам мојла, да избегнем саучесништво у процесу демонизације којем је Пекола била подвргнута. Односно, нисам желела да дехуманизујем оне који су оклеветали Пеколу и допринели њеном краху [истакла З. С.]

потлачен, унижен, експлоатисан, занемарен, не игра то да ли је тај неко црн или бео. Одговор на питање: „Шта се, забога, догодило Меги?“, није записан у звездама, нити у крви, нити у генима, нити је историјски предодређен. Шта год да се догодило Меги, то су урадили људи. Људи као што су Твајла и Роберта. Људи као што смо ви и ја.

ИЗВОРИ

- McCarthy, Jesse. (2021). "The Origin of Others". *Who Will Pay Reparations on My Soul?* New York: Liveright.
- Morrison, Toni. (1992). *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination*. London: Harvard University Press.
- Morrison, Toni. (1995). "Racism and Fascism". *Mouth Full of Blood*. London: Chatto & Windus.
- Morrison, Toni. (1999). "Foreword". *The Bluest Eye*. London: Vintage.

(С енглеској превела Ивана Ђурић Пауновић)